

Sexuální scénáře v paradigmatické a postparadigmatické společnosti

Sexual Scripts in Paradigmatic and Postparadigmatic Society

Martin Fafejta

ABSTRACT “We are not trying to argue that homosexuality among women is natural. To the contrary, we are arguing that is unnatural, but unnatural in the way that all human behaviour is unnatural: it is without an absolutely predetermined and fixed shape and content,” John H. Gagnon and William Simon argue in their book *Sexual Conduct*. This sentence can be taken as a summary of the authors’ general view of human sexuality, which they assert is determined not only by nature, but is socially constituted on three levels: cultural, interpersonal, and intrapsychic scripts which tell who, when, where, how, with whom and why individuals act sexually. Cultural scenarios are social institutions. Interpersonal scripts are applications of cultural scripts to specific situations through which appropriate identities are made congruent with desired expectations. Intrapsychic scripts are socially established forms of mental life. The theory of social scripts suggests that sexuality is a process and sexual scripts undergo changes. Simon and Gagnon write about the transformation from a paradigmatic to postparadigmatic society. Actors in the paradigmatic society follow a few prevailing cultural scenarios and a limited repertoire of “ritualized improvisations,” while the postparadigmatic society is characterized by multiplication of scenarios. This multiplication does not necessary lead to liberalization of sexuality; it can also cause an uncertainty about how to act in conformity with expectations of others.

KEY WORDS Sexuality, sexual scripts, cultural, interpersonal and intrapsychic scripts, paradigmatic and postparadigmatic society, democratic relationship

„Nesnažíme se tvrdit, že homosexualita mezi ženami je přirozená. Naopak, tvrdíme, že je nepřirozená, ale nepřirozená přesně tím způsobem, jak je každé lidské chování nepřirozené: nemá žádný jasně predeterminovaný a pevný tvar a obsah,“ píší John H. Gagnon a William Simon (2005: 162) v knize *Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality*, která poprvé vyšla v roce 1973¹ a autoři v ní shrnují výzkumy, jež prováděli v 60. letech coby pracovníci Kinseyho institutu pro výzkum sexuality. Tato věta se objevuje v kapitole věnované ženské homosexualitě, ale dá se zobecnit na celou knihu, respektive na celý pohled autorů na sexualitu. Sexualita není v jejich podání dána pouze přirozeností, tj. biologicky, vždy je nějak sociálně utvářena, konstruována. Ve stati *Sexual Scripts* z roku 1984 oba autoři píší, že vlastně otočili Freuda. Zatímco Freud viděl za nesexuálním chováním sexuální motivy, podle Gagnona se Simonem je to (i) naopak. Veškeré sexuální jednání má sociální motivy, je

nějak sociálně konstituováno. Odmítají freudovskou tezi, že sociální svádí nikdy nekončící boj se sexuálním (Simon 2005a; Gagnon 2005c). To ukazují ve své teorii sexuálních scénářů. Sexuální jednání je podle autorů ovlivňováno na třech rovinách: kulturními, interpersonálními a intrapsychickými scénáři². Autoři upozorňují, že scénáře neodrážejí trojjedinou freudovskou strukturu osobnosti, nejde o permanentní konflikt mezi kulturním pojetím sexuality a přirozenými pudy (Simon 2005a); sociální se s biologickým vzájemně podmiňuje, přičemž Simon s Gagnonem se coby sociologové věnují sociálním aspektům sexuality.

Tato stat' se zabývá *teorií sexuálních scénářů* nejen v té podobě, jak ji předkládají Simon s Gagnonem, ale i dalším rozpracováním od autorů, již s nimi spolupracovali nebo na ně explicitně či implicitně³ navazují. Tito autoři provádějí vlastní výzkumy a z nich čerpají příklady toho, jak scénáře fungují, jaké se v současnosti objevují a jaké mizí. Což je dalším tématem textu – úvaha nad změnami v sexuálních scénářích v současné euroamerické společnosti, které podle Simona s Gagnonem (1984) symbolizují přechod od „paradigmatické“ k „postparadigmatické“ společnosti. Zde argumentují i tezemi autorů, kteří se na Gagnona se Simonem neodvolávají, ale mluví o proměnách v sexualitě a jejich argumentaci lze zasadit do kontextu Simonových a Gagnonových myšlenek⁴. Terminologie a teze Gagnona se Simonem tedy tvoří základní konceptuální rámec textu, ovšem cílem statí není rozbor jejich díla, ale snaha nastínit problematiku sexuálních scénářů a jejich proměn.

Z dnešního pohledu by se mohlo zdát, že samotné myšlenky obou autorů nejsou příliš objevné, jen nabízejí zajímavé příklady, srozumitelné pojmosloví a konceptuální schémata, se kterými lze dále pracovat. Tomu by nasvědčoval i fakt, že se vlastně nesetkáváme s kritikou jejich tezí. To je dáno i tím, že oni sami je pojímali velmi široce a takto vlastně nesvazovali ty autory, kteří na ně navazují a užívají jejich terminologie. Teorie sexuálních scénářů není ani tak teorií plnou silných tvrzení jako spíše otevřeným konceptem, který lze naplnit různými obsahy. Podobné je to i s tezí o přechodu od paradigmatické k postparadigmatické společnosti, kdy daný přechod není v jejich podání historicky konkretizován a ani není popisován z hlediska konkrétních sexuálních scénářů, ale spíše skrze určitý úpadek vlivu pevně daných významů, jenž může mít z individuálního i interpersonálního hlediska osvobozující charakter, ale může také vyvolávat pocit nejistoty. Ostatně sami píší, že „nikdy neměli v úmyslu vytvářet komplexní teorii lidské sexuality“, pouze se pokoušeli „poskytnout konceptuální aparát, který by byl využitelný ve studiu specifických vzorců chování zkoumaných v kontextu rozsáhlých sociálních změn“ (Simon a Gagnon 2003: 496). Dalo by se tedy říci, že Gagnon se Simonem jsou jedni z mnoha konstruktivistů, kteří nabízejí užitečnou terminologii vycházející

² V originále používají v případě kulturních scénářů termín „scenarios“ a pro další dvě úrovně pracují s termínem „scripts“. Mluví-li o scénářích obecně, bez odlišení jednotlivých rovin, používají termín „script“, proto jsem se rozhodl používat jednotný překlad „scénář“. Ostatně i autoři, kteří na ně v anglickém jazyce navazují, často používají termín „script“ i pro kulturní rovinu.

³ Implicitně v tom smyslu, že se na ně přímo neodvolávají, ale pracují s konceptem sexuálních scénářů a pohybují se v rámci konstruktivistického přístupu k problematice.

⁴ Například v knize Dagmar Herzog (2011) se teorie scénářů neobjevuje, ale zabývá se proměnami evropské sexuality.

z ilustrativních výzkumů, a ti, co s konstruktivistickým pohledem na sexualitu souhlasí, se nezaměřují na ně, ale na daleko známějšího autora na tomto poli, a tím je Michel Foucault.

Ovšem zde je nutno zdůraznit, že Gagnon se Simonem své první teze publikovali předtím, než vyšel první díl Foucaultových *Dějin sexuality*. Z toho je zřejmé, že jejich pohled byl novátorský a inspirativní, a to, co připisujeme Foucaultovi, tedy rozpracování konstruktivistického pohledu na sexualitu, musíme přiznat i Simonovi s Gagnonem. Oproti Foucaultovi Simon s Gagnonem ke svým tezím dospěli na základě primárně sociologických metod, když získávali data z vlastních sociologických výzkumů a na jejich základě vypracovali teorii. Dospívají k podobným teoretickým závěrům jako Foucault nezávisle na něm a za použití jiné metodologie. Gagnon se Simonem se tak podíleli na úspěchu Foucaultova díla, když již před ním kritizovali esencialismus a biologismus ve studiu sexuality, a tak připravili odbornou veřejnost na Foucaultův způsob argumentace (Morrow 1995).

Ač jsou Simon s Gagnonem jedněmi ze zakladatelů sociologie sexuality, v českém prostředí jsou téměř neznámí. V databázi České národní bibliografie se tato jména neobjevují, internetové vyhledávače nenabídnou téměř žádné odkazy na česky psané texty, jejichž obsah by odkazoval na jejich práce.⁵ Ne že by se české socioložky a čeští sociologové sexualitou nezabývali a ne že by v českém sociologickém prostředí neexistovali konstruktivističtí kritici biologického esencialismu. Zejména genderová studia jsou konstruktivistická ze své podstaty a najdeme v nich autorky a autory, kteří se zabývají sexualitou, ale s odkazy na práce Simona s Gagnonem se v jejich textech nesetkáváme. Ale i v zahraničí je jejich dílo mnohdy přehlíženo, i tam je do určité míry „bílým místem“. Využiji tedy této příležitosti a pokusím se nastínit některé z tézí sociologie sexuality postavené na konceptech těchto autorů.

Sexuální scénáře a sexuální identita

Velmi obecně lze říci, že sexuální scénáře určují kdo, kdy, kde, jak, s kým a proč se účastní sexuální aktivity. Jak již bylo řečeno, Gagnon a Simon rozlišují tři úrovně sexuálních scénářů: kulturní, interpersonální a intrapsychické. *Kulturní scénáře* lze charakterizovat jako obecné sociální instituce (Simon a Gagnon 1984) vycházející ze souborů sociálních norem, hodnot, vzorců chování, očekávání atd. Jde o „souhrny jednání a stavů, které jsou uznávány sociální skupinou, spolu s pravidly, očekáváními a sankcemi, které řídí tato jednání a sankce“ (Long Laws a Schwartz 1977, cit. dle Baber a Murray 2001: 25). Jsou to „typy schémat užívaných k organizaci našich zkušeností, které se obvykle skládají ze souborů stereotypních jednání“ (Riege Laner a Ventrone 2000: 489). „Predikují a produkují, interpretují a napomáhají porozumět, směřují a obhajují, ospravedlňují a zhodnocují“ (Mosher a MacLan 1994: 101). Kulturní scénáře sexualitu omezují a vymezují: ať už tak, že vyvolávají v člověku „pocit viny a úzkost“ (McCormick 1987: 10), nebo naopak tyto pocity tlumí. Takto konstruuji i emoce spojené se sexualitou, ty „jsou reálné, ale zaranžované sociální strukturou

⁵ Kromě několika diplomových prací jsem na jejich jména narazil jen v textu *Antropologie sexuality: Sociokulturní hledisko* etnologa Františka Vrhela.

a ustavené sociálními scénáři“⁶ (Gagnon 2005c: 317). Zároveň kulturní scénáře určují, co vše lze za sexualitu považovat, jaké aktivity jsou sexuální či erotické. Mohou erotizovat či deerotizovat určité části těla – například ňadra jsou v některých kulturách jednoznačně erotickým symbolem, v jiných tomu tak není (Goettsch 1989).⁷

Kulturní scénáře jsou ovšem příliš abstraktní a nedávají návody, jak jednat v konkrétních situacích. Aplikací abstraktních scénářů na konkrétní situace jsou *interpersonální scénáře*, v jejichž rámci jsou náležité identity dávány do souladu s požadovanými očekáváními zúčastněných aktérů (Simon a Gagnon 1984). Interpersonální scénáře jsou tak užitím kulturních scénářů ve specifických situacích, jsou detailnější a individualizovanější, jde o „naše definice bezprostředního sociálního kontextu“ (Klinkenberg a Rose 1994, cit. dle Riege Laner a Ventrone 2000: 489).

Intrapsychické scénáře pak lze charakterizovat jako fantazie, ve kterých jsou individuální touhy propojovány se sociálními významy. Ani „touhu nelze zredukovat na chuť, pud, instinkt [...], je to část procesu vytváření sebe sama“ (Simon a Gagnon 1984: 53). Gagnon je popisuje jako „sociálně založenou formu mentálního života“ (Gagnon 2004, cit. dle Jackson 2007: 4). Intrapsychickými scénáři jsou ustavovány nejen osobní preference, ale i sexuální identita jako celek, neboť nemohou existovat ty formy identity, pro které neexistují intrapsychické scénáře. Přičemž intrapsychické scénáře vycházejí z kulturních a interpersonálních scénářů a potvrzují se skrze ně.

Jak jsem již zmínil, Simon s Gagnonem a ti, co na ně navazují, nepochybně biologický rozměr sexuality. Považují ale za důležité zdůraznit, že sociální se na sexualitě spolupodílí mnohem více, než jak to předchozí teorie reflektovaly. Sexualita je sice biologická, ale není „biologicky fixována“, sexuální chování vychází z biologie, „ale ne více než jiné formy chování“, přičemž „sexuální oblast je patrně právě tou sférou, kde je nadřazená pozice sociokulturního nad biologickým nekompletnější“ (Gagnon a Simon 2005: 10–11). Tedy „není to fyzický, ale sociální aspekt sexuality, který způsobuje vzrušení a organizuje jednání, jinak řečeno poskytuje scénář“ (tamtéž: 198). Přitom tradiční sexuální scénáře sexualitu předkládají jako výhradně přirozený jev. V pojetí těchto scénářů se sexualita coby „evolučně biologická funkce“ wpisuje do sociálních institucí a kulturních norem (Epstein 1994). „Vědci se při výzkumu sexuality často setkávají s hlubokým přesvědčením, že sexuální uspořádání, významy, pocity a identity jsou univerzální, věčné a přirozené“ (Moon 2008: 184). Toto přesvědčení najdeme jak v rámci disciplín zabývajících se sexualitou, jako jsou medicínská sexuologie, evoluční psychologie či sociobiologie – na sexualitu, respektive sexuální jedince bývá v rámci těchto oborů nahlíženo, jako by existovali mimo čas a prostor (Herdt 2007) –, tak je toto vnímání běžné mezi sociálními aktéry. Ti žijí „s hlubokým přesvědčením, že sexuální

⁶ Přičemž Gagnon (2005c) nepochybně, že sexualita může být „romantická“ a „zázračná“ a může nám přinášet obrovské osobní (a osobnostní) změny. To nic nemění na tom, že naše jednání je dáno určitými scénáři.

⁷ I takové sexuální orgány, jako je klitoris, mohou být kulturně odsexualizovány – viz přístup západní kultury ke klitorálnímu orgasmu, jehož existence byla po dlouhou dobu přehlížena či infantilizována (viz freudismus) a zdůrazňován byl pouze orgasmus vaginální.

uspořádání, významy, pocity a identity jsou univerzální, věčné a přirozené“ a „mají za to, že sex a sexualita jsou přirozené a člověku dané, a ne kulturně produkováné“ (Moon 2008).

Příkladem takového pohledu může být „predátorský scénář“, kdy je sex coby biologický pud vnímán jako něco, co dělá aktivní muž pasivní ženě (Bertone a Ferrero Camoletto 2009). Bertone a Ferrero Camoletto, které se ve svém výzkumu věnují proměnám v heterosexuálních scénářích, dále zmiňují „respektující scénář“, skrze který je mužům zdůrazňována hodnota respektu a zodpovědnosti vůči partnerce.⁸ Ale i v tomto případě je muž vnímán jako aktivní, řídící se pudy, a žena jako pasivní, řídící se citem. Přičemž tyto city jsou spojovány s přirozeností daným nastavením ženy, kdy je po biologické stránce žena chápána jako méně sexuální než muž. Ženy jsou v tomto pojetí přirozenými strážkyněmi mužských pudů a muži musí své partnerky respektovat (např. je nenutit do praktik, které jejich ženy odmítají). Ženská role je v tomto scénáři omezena na „dovolovat“ a „dávat“ a ženská touha není tematizována. Gavey, McPhillips a Braun (1999) pak mluví o existenci „koitálního imperativu“, kdy je za sex považována penetrace vagíny penisem a ostatní chování buďto není vůbec chápáno jako sex, nebo není pokládáno za plnohodnotný sex, přičemž panuje představa, že muži jsou ke koitu hnáni biologickými pudy. Je-li ženská intimita vnímána jako derivát ženina mateřského instinktu, má nesexuální povahu, neboť je jedním z projevů ženského chování, do kterých lze zahrnout i intimitu mezi matkou a dítětem. Mateřský instinkt podle těchto představ ženu vede i k sexu (Herzog 2011: 11). I pro ženy je takto sexualita pudovou záležitostí, ale důvodem pro účast na sexuálním aktu není dosažení rozkoše, nýbrž otěhotnění, respektive získání a udržení partnera, (potenciálního) otce ženina dítěte. Scénáře vedoucí ženy k sexualitě jsou v literatuře často nazývány „romantickými“ (Gagnon a Simon 2005: 51), Mosher a MacLan (1994) používají pro tento scénář termín „partnerský závazek“ – tyto scénáře by se daly zahrnout pod již zmíněné „respektující scénáře“.

Z toho důvodu sexuální scénáře buď otázku sexuálního vzrušení u žen opomíjely, neboť má-li dojít k oplodnění, je podle tradičních představ nutné, aby se vzrušil muž, žena vzrušena být nemusí. Nebo ženské vzrušení omezovaly pouze na vaginální orgasmus a klitorální buďto přehlížely, či jej považovaly ve shodě s Freudem za projev nezralé sexuality. Herzog (2011) píše, že to vše vedlo k deprivaci ženské sexuality, neboť neschopnost dosáhnout vaginálního orgasmu byla označována za poruchu; ženy pak vaginální orgasmus předstíraly a klitorální si odpíraly. Vycházíme-li ovšem z tezí Gagnona a Simona, bylo by přesnější říci, že ženy často vůbec netušily, že existuje klitorální orgasmus, takže si jej ani nemohly vědomě odpírat.

Scénáře vedoucí v důsledku k potlačování sexuality byly mnohdy dány mlčením a pocitem viny. Jak upozorňují Gagnon se Simonem, v západní společnosti je (resp. v době, kdy psali svou knihu, byla) sexualita spojena s pocitem viny: „Sexuální scénáře nejenom vyvolávají sexuální reakce, ale také ustavují legitimitu uspořádaného postupu jednání: stávají se konvenčními strategiemi jak nakládat s pocitem viny“ (Gagnon a Simon 2005: 199). S tím souvisí i to, že o sexualitě se v mnoha ohledech mlčí a sexualita má být ve většině kontextů neviditelná. Příznakem mlčení je i absence obecně přijatelných výrazů pro sexuální orgány, kdy sexuální scénáře mnohdy nenabízejí ta pravá slova – buď jsou pro zúčastněné aktéry

⁸ Všechny scénáře uvedené v této stati musíme brát jako ideální typy.

a/nebo danou situaci vulgární nebo infantilní, či příliš „sterilní“ (termíny jako „klitoris“ či „vulva“) (McCormick 1987). Zároveň je součástí tradičních sexuálních scénářů například zhasnutí před iniciací sexuální aktivity⁹, neboť ta „má být neviděna, máme v ní nevidět, nemá být vidět, zdali vidíme“ (Simon a Gagnon 1984: 56).

Gagnon se Simonem prováděli své výzkumy v USA 60. let 20. století. Toto období je sice popisováno jako éra sexuální revoluce, ale respondentky velmi často pocházely z prostředí, kterého se sexuální revoluce téměř nedotkla. Autoři hovoří o ženách, které nebyly schopny identifikovat znaky vlastního tělesného sexuálního vzrušení, protože scénáře, které jim byly dostupné, možnost ženské sexuální touhy netematizovaly.¹⁰ A tak se stávalo, že některé ženy vnímaly fyziologické znaky vzrušení jako „úvodní symptomy močení nebo vyměšování“ (Gagnon a Simon 2005: 79). Pokud jedinec není naučen rozpoznávat příznaky sexuálního vzrušení, tyto příznaky nejsou součástí jeho intrapsychických scénářů, může být po biologické stránce sexuálně vzrušen, aniž by si toho byl vědom. Jak upozorňuje McCormick (1987), dívkám se ve srovnání s chlapci dostává menší podpory ze strany kamarádek a rodičů v tom, aby byly sexuální. A tak i dospělým ženám mohou být známky jejich vzrušení méně zřejmé než mužům a ve výsledku si ženy ve srovnání s muži méně uvědomují svou sexualitu.

Simon s Gagnonem dospěli k zajímavým zjištěním nejen ohledně ženské sexuality, ale ohledně ustavování identity jako takové. V rámci výzkumu lesbické sexuality se jedna z jejich respondentek o době předcházející jejímu coming-outu vyjádřila takto: „Myslela jsem si, že to [tj. sex mezi ženami] je něco nepřírozeného. Věděla jsem, jak se milují muži s ženami. Bylo to přímo dáno jejich biologií. Ale absolutně jsem netušila, jak by se mohly milovat ženy: nevěděla jsem, co bych měla dělat, abych poskytla rozkoš druhé ženě. Jaksi jsem dospěla k názoru, že pokud by Bůh zamýšlel, aby se milovaly ženy, udělal by to jasnější, jako to udělal pro muže a ženy, kteří se milují“¹¹ (Gagnon a Simon 2005: 161). Některé z respondentek tohoto výzkumu ve svých prvních lesbických vztazích vůbec nedošly k sexuálním kontaktům. Ne ze studu nebo z přesvědčení, ale protože netušily, že by mohly s jinou ženou sexuálně žít. Sex byl aktivitou, kterou iniciuje muž a při níž dochází k penetraci vagíny penisem; sex se ženou si nedokázaly představit primárně z kognitivních, ne z morálních důvodů. Překážkou pro ně byla „neexistence akceptovatelných nebo dokonce dostupných pojmenování“ pro sexuální aktivity mezi ženami (tamtéž: 139). Simon s Gagnonem k tomu říkají: „Bez náležitých pojmenování zůstává sexuální akt bez dostatečného souboru verbálních podnětů, které by posilovaly touhu po aktu“, při „neexistenci internalizovaného jazyka, fantazií a symbolů“, které by tematizovaly sex mezi ženami, je uskutečnění lesbického sexuálního aktu významně ztíženo (tamtéž). Neexistují-li pro sexuální akt scénáře, neboť aktéři nemají sepsány role,

⁹ Viz slova známé písně Dalibora Jandy *Hráli jsme kličkovanou*: „Žárovkou otočíš a bude tma. Víš přece, jak ta hra končívá.“

¹⁰ Podobné to bylo i v Evropě, kde se také mělo dlouho za to, že ženy postrádají sexuální pud a nemohou dosáhnout orgasmu (Herzog 2011). A pokud byla existence ženského sexuálního vzrušení a orgasmu připouštěna, tak jako něco nebezpečného, ohrožujícího integritu ženského já (Stopes 1923: 34).

¹¹ V tomto kontextu je Boha možno vnímat jako ekvivalent přirozenosti – jde o přesvědčení, že lidé byli nějak neměnně stvořeni a nadáni určitými vlastnostmi a schopnostmi.

kteří by měli hrát, nemůže být akt ani uskutečněn. A neexistují-li určité typy scénářů a rolí, nemohou existovat určité typy identity.

Upozorňuje-li Foucault (1999), že identita musí být diskurzivně vytvořena, aby mohla existovat její nositelé, říkají již před ním něco obdobného Simon s Gagnonem. To je vidět na jejich popisu homosexuality. Na základě studia mužské vězeňské homosexuality docházejí k závěru, že jde v mnoha ohledech spíše o sociální roli než neměnnou identitu (Gagnon a Simon 2005: 195). Homosexualita pro ně není „uniformní kategorií“ a nelze ji vnímat pouze skrze sexualitu. Porovnávají ji s heterosexuálovou a říkají, že „čistě sexuální nasměrování homosexuálova života je něčím, co by nás nenapadlo, kdybychom se zabývali heterosexuálem“ (Simon a Gagnon 1967). Později tento pohled shrnuje Gagnon (2005b), podle kterého neexistuje homosexualita bez vztahu k místu a času, „anus, penis, ústa nemají transhistorický význam“, „neexistuje nějaká transkulturní a transhistorická praktika zvaná ‚homosexualita‘“. A v *Sexual Conduct* píše: „Fyzická sexuální aktivita dvou mužů, z nichž jeden je západními planinovými indiány definován jako berdache¹², je identická se sexuální aktivitou dvou mužů ve starověkém Řecku nebo v moderní západní společnosti; ale významy, které se k tomuto chování vážou, a jeho funkce pro společnost jsou v těchto případech tak odlišné, že vnímat je jako aspekty stejného jevu je možné jen z toho nejepovrchnějšího pohledu, jinak jde o odmítnutí všeho, co víme o sociální analýze“ (Gagnon a Simon 2005: 4–5).

Vrátíme-li se ke zmíněné lesbické ženě, její sebevnímání ustavovaly a potvrzovaly normy a vzorce, tj. kulturní scénáře přípustného chování mezi ženami. Zatímco projevy intimity mezi muži byly a jsou velmi často vnímány jako příznak sexuální touhy, pohled na ženskou intimitu je jiný. Muži gayové ve výzkumech citovaných autorů neprocházeli podobným procesem jako lesbické ženy, a to ze dvou důvodů: jednak muži jsou „majiteli“ penetrujícího orgánu, takže i podle tehdejších představ mezi nimi mohlo dojít k sexu, za druhé, jak již bylo řečeno, intimita mezi muži bývá často vnímána jako sexuální projev. Paradoxně tak každodenní vztahy mezi respondentkami mohly být mnohem intimnější a tělesnější než vztahy mezi muži, ale protože tato intimita nebyla z hlediska převažujících kulturních scénářů vnímána jako sexuální, za sexuální ji nepovažovaly ani aktérky, a proto nevedla na interpersonální rovině k sexuálním vztahům. Navíc „ženy jsou socializovány v jazyce lásky předtím, než se učí o sexu, zatímco muži jsou socializováni v jazyce sexu předtím, než se učí o lásce“ (Gagnon a Simon 2005: 190). Takže zatímco u homosexuálních žen šlo o interpersonální scénář, který by bylo možno pojmenovat „nejdřív vztah, potom (možná) sex“, u zkoumaných mužů-homosexuálů platil scénář opačný, tj. „nejdřív sex, potom (možná) vztah“. ¹³ Slovy jednoho z mužských homosexuálních respondentů: „Nejdřív o svých partnerech uvažuješ jako o objektech, až pak je poznáš jako jedince“ (tamtéž: 110).

Sexualita a identita se vytvářejí v interakci. Teorie sexuálních scénářů ukazuje, že sexualita je proces, ne systém (Simon 2005b), je proměnlivá, neboť reaguje na změny společnosti a jejích nesexuálních scénářů, zároveň je její součástí vzájemné vyjednávání aktérů – je to interakce, která dává sexualitě podobu. Z toho vyplývá i to, že sexuální scénáře se mění.

¹² Berdache je anatomický muž, který se prezentuje v ženském genderu.

¹³ Názvy scénářů nejsou od Simona s Gagnonem, ale mé vlastní.

Simon s Gagnonem (1984) mluví o posunu mezi „paradigmatickou“ a „postparadigmatickou“ společností.

Sexuální scénáře v paradigmatické a postparadigmatické době

V paradigmatické společnosti se lidé řídí několika převládajícími kulturními scénáři, které doplňují omezeným repertoárem „ritualizovaných improvizací“, v postparadigmatické dochází ke zmnožování scénářů (Simon a Gagnon 1984). V paradigmatické společnosti existují vedle „hlavních“ scénářů, se kterými je obeznána většina společnosti, scénáře „doplňkové“, ty ovšem znají jen někteří její členové a většinou společností jsou praktiky spojené s těmito scénáři buď považovány za deviantní (Curra 2011), nebo pro ni nejsou vůbec srozumitelné. V postparadigmatické společnosti se tyto doplňkové scénáře stávají za určitých podmínek akceptovatelné i pro širší veřejnost; ta je sice nemusí provozovat, ale narůstá počet jedinců, kteří je znají a nepovažují je za deviantní. Zvyšuje se tak tolerance vůči netradičním intrapsychickým a z nich vyplývajícím interpersonálním scénářům (např. BDSM¹⁴ praktiky), a takto se mění i kulturní scénáře. Obecně by se dalo říci, že je stále více přijímána nereprodukční sexualita, v sexu jde o posun od reprodukce k rekreaci. Gagnon se Simonem uvádějí jako příklad proměňující se vztah k sexualitě seniorů, která je stále méně tabuizována. Jestliže v paradigmatické společnosti je sexualita pevně vázána na životní (reprodukční) cykly ve smyslu „nemůžeš, pokud ti není tolik a tolik“, „musíš, pokud je ti tolik“¹⁵ a sexualita ve starším věku je vnímána jako nepřírozená, v postparadigmatické společnosti přestává být jasné, kdo je mladý a kdo starý, a posouvá se hranice desexualizovaného stáří (Simon a Gagnon 1984).

Přelomovým bodem bylo i objevení rizika AIDS, kdy se součástí kulturních scénářů stal bezpečnější sex, a to nejen heterosexuální, ale především sex mezi muži (Mutchler 2000). Takto se doplňkové homosexuální scénáře počaly stávat součástí širších kulturních scénářů, což lze považovat za další příznak postparadigmatické společnosti. To mělo podstatný vliv na život gayů – Mutchler upozorňuje na významné změny v homosexuálních scénářích, které se udály v posledních dekadách 20. století. Ilustrativní je citace respondenta jeho výzkumu, který hovořil o své socializaci do homosexuálního světa v době před tematizací homosexuality širšími veřejnými diskurzy. Tehdy mu starší spolužák na střední škole řekl o „těch parcích“: „No, vzpomínám, jak jsem přišel do parku a byli tam nějací muži, většinou starší. Chodili jsme po parku a já si tehdy myslel, že to tak je, měl jsem za to, že pokud chci mít něco s mužem, bude to v parku... Netušil jsem, že je to možné i jinde...“ (Mutchler 2000: 43). V paradigmatické společnosti tak byly dostupné především takové homosexuální interpersonální scénáře, které se vyznačovaly promiskuitou a depersonalizací vztahů.

To popisují i Gagnon se Simonem. Promiskuita gayů byla podle nich v této době dána tím, že jejich sexualita byla silně sociálně sankcionována, a proto se uchýlovali k náhodným vztahům výše uvedeného typu – život se stálým partnerem by je prozradil (Gagnon a Simon

¹⁴ Zkratka BDSM vyjadřuje praktiky spojené s bondage a disciplínou, dominancí a submisivitou, sadismem a masochismem.

¹⁵ Viz i nepředstavitelnost existence asexualit.

2005: 121). Dalším zdrojem homosexuálních scénářů byl podle autorů bar pro homosexuály, který mladé gaye socializoval do homosexuální kultury a společnosti. Zde se mladý muž jednak učil být promiskuitní, jednak femininní. Někteří respondenti jejich výzkumu toto své chování v době, kdy se uskutečnily rozhovory, již odmítali. Typická byla odpověď jednoho z nich na dotaz, proč tak v minulosti jednal: „Protože většina mých přátel to tak dělala“ (tamtéž: 110). Podle Simona s Gagnonem jde často spíše o „vyjádření charakteru kulturního života homosexuální komunity než o jakousi primární potřebu jednotlivých homosexuálů“ (Simon a Gagnon 1967). Gayové tehdejší doby žili ve světě striktně daných scénářů, což je příznak paradigmatické společnosti. Podobně i lesbické bary vytvářely striktně skriptovaný (tj. scénáři tvarovaný) svět, i lesbická subkultura byla utvářena v rámci paradigmatické společnosti. V tomto případě šlo o hraní maskulinní („butch“) a femininní („fem“) role v rámci lesbické komunity spojené s uniformním oblečením představelek jednotlivých rolí. „Uniforma nebo srozumitelný způsob oblékání nebo sebe prezentace rychle ustavuje v kontextu komunity skupinové členství a zvyšuje smysl pro skupinovou solidaritu“ (Gagnon a Simon 2005: 150). Takto striktní skriptovanost heterosexuálního světa přispívala i ke striktnosti scénářů světa neheterosexuálního – i ty byly utvářeny pod vlivem heteronormativity.

Diskuse kolem AIDS a z ní plynoucí volání po potřebě bezpečného sexu byly zpočátku vedeny proti gayům (Sontagová 1997), v důsledku to ovšem vedlo k tomu, že se o homosexuálních scénářích začalo více mluvit na veřejnosti. To nakonec přispělo k rozvoji gay-lesbického aktivismu (Herzog 2011), díky kterému se homosexuální scénáře začaly stávat veřejně srozumitelnými, a tedy i přijatelnými. Takto se původně doplňkové scénáře začaly proměňovat a pluralizovat, což také přispělo k větší akceptovatelnosti alespoň některých z nich pro širší heterosexuální veřejnost a obecně k sexuální liberalizaci. Nelze ovšem říct, že by homosexuální scénáře jako celek přestaly být doplňkovými, a je také nutno upozornit, že větší akceptovatelnost některých scénářů byla dána tím, že se do určité míry podřídily logice scénářů heterosexuálních, třeba v kritičtějších přístupu k promiskuitě v případě mužských homosexuálních scénářů. Rozdíl mezi paradigmatickou a postparadigmatickou společností totiž nespočívá v tom, že by scénáře charakteristické pro společnost paradigmatickou v té postparadigmatické vymizely nebo že by byly jako celek akceptovány doplňkové scénáře, ale že se zvyšuje pluralita scénářů a povědomí o nich. Jestliže v 60. letech 20. století bylo pro Simona s Gagnonem nesmírně těžké proniknout do světa lesbických barů a lesbické scénáře byly uzavřeny i pro spousty těch žen, které si později uvědomily svou homosexuální touhu, v postparadigmatické společnosti se bariéry tohoto typu zmenšují.

Sociální hnutí, v tomto případě ženské emancipační hnutí, se podílelo i na dalších změnách. Jestliže pro paradigmatickou společnost jsou podle Bertone a Ferrero Camoletto (2009) charakteristické již zmiňované „predátorské“ a „respektující“ scénáře, v postparadigmatické se dostávají ke slovu i „liberální“ a „intimní“ heterosexuální scénáře.¹⁶ Simon s Gagnonem (1984) mluví o „historickém sexismu“ paradigmatické společnosti, kdy si ženy mohly málokdy volit své sexuální role. To se mění s liberálními scénáři, které vycházejí ze sexuální revoluce, jsou mj. spojeny s rozšířením užívání antikoncepční pilulky a jsou egalitářské (Herdt

¹⁶ Pro přesnost je nutno dodat, že autorky termíny paradigmatická a postparadigmatická společnost neužívají a mluví o starých a nových scénářích.

2007). Sex je v jejich pojetí rekreační aktivitou, jejímž cílem je rozkoš, na kterou mají nárok nejen muži, ale i ženy. Od obou pohlaví se pak očekává, že mají dostatečné sexuální znalosti a z nich vyplývající dovednosti jak jednat, aby se partner sexuálně vzrušil a dosáhl vyvrcholení. Zatímco v liberálním scénáři je sex „oddělen od vztahu“, v intimním scénáři se sexualita legitimizuje existencí stabilního partnerského vztahu mezi sexuálními partnery. Sex v intimním scénáři není svázán „koitálním imperativem“, jeho cílem je udržování emocionální blízkosti uvnitř páru (Bertone a Ferrero Camoletto 2009). Podobně jako liberální i intimní scénář si vyžaduje určité dovednosti od mužů i od žen, v tomto případě nejen na rovině erotických praktik a sexuálních technik, ale i na rovině komunikační. Změnou oproti minulosti je tedy i to, že dle scénářů postparadigmatické společnosti má sex přinášet srovnatelnou rozkoš a vzrušení mužům i ženám a se sexuálními aktivitami má být alespoň v případě partnerského sexu spojeno více komunikace.

Podle Dworkin a O'Sullivan (2007) je mužský sexuální scénář, který nazývají „pomiluj se a odejdi“ (*love them and leave them*), pomalu opouštěn a i mužské intrapsychické scénáře jsou intimní, obsahují „emocionalitu, závazek a lásku“. Stoupá počet mužů, kteří touží být objekty ženské touhy, chtějí, aby sex iniciovaly ženy, a tím dávaly najevo, že je pro ně daný muž dostatečně atraktivní. Jeden respondent výzkumu Dworkin a O'Sullivan například prohlásil, že skutečnost, že má v partnerství sexuální aktivitu iniciovat pouze on, v něm vytváří „pocit osamění“. Jde o nový typ scénářů, které mají na jednu stranu podobu romantických scénářů, ovšem muž a žena si tu vyměňují role (nabízí se termín „inverzní romantické scénáře“), zároveň jsou i intimní. Na jednu stranu chtějí být muži dobýváni, na druhou stranu v nich mají dosáhnout sexuální rozkoše oba partneři. Zároveň je čím dál více žen sexuálně asertivních, usilujících na interpersonální i intrapsychické rovině o vlastní sexuální potěšení v podobě liberálních scénářů, kdy může být scénář „pomiluj se a odejdi“ akceptován, ale žena musí dosáhnout sexuálního vzrušení.

Jak vyplývá z výše zmíněného, jedním ze znaků přechodu od paradigmatické k postparadigmatické společnosti je emancipace žen, a to nejen v oblasti veřejné sféry, ale i v soukromých vztazích. Zároveň můžeme mluvit i o emancipaci mužů od požadavků kladených na tradiční hegemonní maskulinitu. To má ovšem svá úskalí. Bertone a Ferrero Camoletto (2009) upozorňují na to, že studie, ve kterých se respondenti pozitivně vyjadřují k novým scénářům, ať už liberálním nebo intimním, jsou povětšinou zaměřeny na ženy. Autorky zdůrazňují, že tyto scénáře jsou do značné míry produkovány feministickým hnutím. To má podle nich tendence vnímat (mužskou) heterosexuální unitárně a v duchu tradičních sexuálních scénářů, tedy jako něco, co „dělá“ muž ženě, aniž by se vždy ohlížel na její potřeby, přání a tužby. Nové scénáře podle autorek mnohdy zdůrazňují ženino právo na spokojenou sexualitu, ale příliš se nezabývají muži a vedou ke konstrukcím maskulinity, které mají spíše podobu „fluidních a hybridních brikoláží“ než konzistentních modelů. Intimní a liberální scénáře jsou propagovány na rovině kulturních scénářů; to ovšem neznamená, že aktéři, byť by o hraní rolí v těchto scénářích měli zájem, je umí promítnout do interpersonálních scénářů a že jsou konstitutivní součástí jejich intrapsychických scénářů. A tak, i když pro muže nemusí být dřívější (predátorské) scénáře atraktivní, problematické pro ně může být to, že se ocitají v situacích, kdy vlastně nevědí, jak svou roli v rámci nových scénářů hrát. A to se netýká jen sexuálních scénářů, vše se odehrává v širším rámci sociálních proměn.

Obdobnou situaci mohou muži zažívat například při performanci své otcovské role, která doznává v poslední době množství změn. Otec již nemůže být pouze živitelem, jak mu nabízely tradiční scénáře, otcovství se stále více stává rolí, která může být naplněna různým obsahem – i zde lze mluvit o „fluidních a hybridních brikolážích“ otcovství. To přináší nové možnosti, jak otcovskou roli hrát, ale i narůstající nejistotu ohledně toho, jak tuto roli konkrétně naplňovat, jak spojovat prvky tradičního otcovství s novým otcovstvím, přičemž někteří muži v této situaci na performanci otcovské role nakonec rezignují. Jak ukazují výzkumy, mají v tomto kontextu na konkrétní podobu otcovských scénářů velký vliv jejich partnerky (tzn. matky jejich dětí) (Fafejta 2012). A podobně narůstá vliv partnerek na sexuální chování mužů. Z toho vyplývá další znak postparadigmatické společnosti – důraz na vyjednávání konkrétních situací. V přehrávání scénářů je vždy nutno znovu a znovu hledat ten vhodný, přijatelný, správný pro konkrétní situaci, a to i v případech dlouhodobějších vztahů.

Pokud je počet scénářů omezený, může to individuální sexualitu limitovat, ale také to některým jedincům dává větší šanci improvizovat. Zmnožení scénářů dává větší možnosti volby z dostupných scénářů, ale improvizace může být omezena ještě ve větší míře. Takto může být dle Illouz (2012: 190–192) omezen erotický rozměr sexuality, pokud je erotické chápáno jako spontánní či nepředvídané jednání mimo předem dané scénáře. Ovšem i to, co je považováno za erotické, je skriptováno, jak na kulturní, tak na interpersonální a intrapsychické rovině. Můžeme tedy mluvit o přechodové fázi, kdy se sexuální scénáře proměňují a erotično je redefinováno – a s ním i termíny jako spontaneita apod. V postparadigmatické společnosti narůstá počet jedinců, kteří mají na výběr mezi více scénáři, a v tom se může skrývat jak omezení, tak rozšíření erotického a spontánního. Volba totiž nemusí být nutně vědomá, existuje určitá neuvědomovaná fluidita intrapsychických scénářů, jejich prolínání, zmnožování a reiterace v podobě aplikací odlišných scénářů v obdobných situacích. Jde o nárůst možnosti volby jak se chovat v určité situaci, přičemž tyto jednotlivé možnosti mají sice podobu scénářů, ale do určité míry lze spontánně (vědomě či nevědomě) volit mezi několika scénáři.

To je dáno i tím, že sexualita je stále méně omezována sociálním postavením (Illouz 2012: 72) a věkem. Jak již bylo řečeno, v paradigmatické společnosti je sexualita spojena s životními cykly. Toto pevné propojení určitého typu sexuálního chování s věkem a rodinným stavem je v postparadigmatické společnosti oslabováno. Simon (2005b) říká, že pokud chtěl mít americký muž doby jeho mládí¹⁷ (a šlo by dodat i jeho sociálního postavení) (pravidelný) sex se svou partnerkou, musel se s ní oženit. Proto byl oproti současnosti dáván tak velký význam svatební noci a líbávkám, protože šlo o skutečně významný předěl v životě páru. Podle Simona tak může být paradigmatická společnost charakterizována sexuální nouzí, postparadigmatická sexuálním nadbytkem, přičemž jak stav nouze, tak stav nadbytku (jak ještě v závěru vysvětlím) může v jedincích vyvolávat anomické stavy. Sex dnes již není považován za natolik „důležitý a závažný“, jde vlastně o „ztuctování sexuality“, kdy se sex může stát „nudnějším“. Simon poznamenává, že pro pár je mnohdy atraktivnější jít do kina než se milovat, ale sex se takto stává i „méně bolestným a nákladným“ (Simon 2005b). Marková

17 Simon se narodil v roce 1930.

(2007: 196) hovoří s odvoláním na Guntera Schmidta o „oddramatizování sexuality“¹⁸ a říká, že nejde o nějakou „živelnost“, „pudovost“, „nekontrolovatelnost“, ale o „odmystifikovaný“, „pragmatický“ sex (Marková 2007: 198) – viz i onen úpadek erotična podle Illouz. Zde by šlo namítnout, že i v relativně nedávné historii můžeme najít období, kdy byla sexualita považována za téměř banální, každodenní zábavu. Ovšem to se týkalo pouze omezených vrstev populace, ke kterým nepatřil střední (měšťanský) stav – čili, jak již bylo řečeno, v postparadigmatické společnosti jde o zmnožení a rozšíření již existujících scénářů.

Simonova poznámka se navíc vztahuje na sex mimo manželství. Stejně tak teze o erotic-kém a spontánním se týkají spíše vztahů, které nejsou postaveny na dlouhodobém partnerství. Jak upozorňují Bertone a Ferrero Camoletto (2009), manželský sex byl v době paradigmatické vnímán jako rutinní záležitost, slovy jednoho z jejich respondentů byl právě s výjimkou svatební noci považován za „něco normálního, co musí být v životě manžela a manželky“. Autorky to nazývají „manželská povinnost koitálního imperativu“. Tento termín užívají i Gavey, McPhillips a Braun (1999), když shrnují výpovědi některých svých respondentek ohledně sexuálních styků s partnery slovy „tak jo, pojdme na to“ a pak můžu jít spát a on může taky jít spát“. V dlouhodobějším vztahu může jít o rutinu. Autoři vycházející z teorie sexuálních scénářů občas ve spojitosti se sexuálním aktem právě slovo „rutina“ používají. Jde o „rutinu produkovanou rutinními sociálními příčinami“ (Gagnon 2005c), „pro většinu lidí je sex rutinou“ řídící se „rigidním postupem“, kde je dáno, co čemu předchází a co následuje (tj. scénářem, kdy sex, má-li být považován za „skutečný“, musí končit koitem) (McCormick 1987). Frith a Kitzinger (2001) upozorňují, že skriptovaný znamená „rutinní a předvídatelný“. Rozdíl mezi paradigmatickou a postparadigmatickou společností tedy nespočívá v tom, jestli je sex rutinní, ale v tom, že rutinní sexuální scénáře jsou stále více dostupné i mimo manželství a na druhou stranu jsou sexuální aktéři vyzýváni, aby ani v manželství (resp. partnerství) nepodléhali rutině (příkladem může být množství populárních článků, které partnery vyzývají, aby svůj společný sexuální život neustále obohacovali o nové praktiky a přístupy). Takto můžeme mluvit o souběžném tlaku na oddramatizování a „dramatizaci“ sexuality.

Zároveň platí, že sociální interakce musí být předvídatelné a srozumitelné, tedy do určité míry rutinní, mají-li vést k tomu, co si jejich účastníci vytyčili (z čehož vyplývá, že postparadigmatické nemůže znamenat nerutinní a neskriptované). Sexuální aktivita, není-li pro obě strany stejně srozumitelná, nemusí vést k touženému cíli: může v ní absentovat to, co je scénáři považováno za erotické, a nedojde k náležitému vzrušení, nebo může být vnímána jako násilí či jako činnost, kterou nemá jeden z aktérů pod kontrolou, a z toho pro něj plynou nebezpečí. Mutchler (2000) zmiňuje jednoho ze svých respondentů žijícího se jako homosexuální prostitut, který říká, že sex za peníze v klubu má pod kontrolou, kdežto na ulici mu hrozí, že se sex nakonec udá proti jeho vůli a nedostane za něj zaplacen. Podle Mutchlera (2000) je to dáno tím, že v klubu existují jasně dané a obecně přijímané scénáře a každý návštěvník s nimi svým vstupem do klubu implicitně souhlasí, kdežto na ulici jsou scénáře mnohem volněji definovány a nad celou aktivitou lze relativně snadno ztratit kontrolu. Zároveň může platit ještě jedna varianta; pro některé muže pohybující se na ulici je násilný sex jedním ze

¹⁸ Jde o autora, který vedl interview s Gagnonem i Simonem, z nichž ve stati několikrát cituji. I v těchto rozhovorech používá termín „oddramatizování sexuality“.

scénářů vyskytujících se v tomto prostředí, a pokud jedinec hledá v tomto sociálním prostoru sexuálního partnera, měl by s tímto scénářem počítat. Obecně platí, že jsou-li (nejen sexuální) scénáře nejasně definovány nebo není-li s nimi aktér plně seznámen, může jeho jednání vést k důsledkům, které nevedou k tomu cíli, který si aktér vytyčil.

Na to v jiném kontextu upozorňují Wyatt Seal, O'Sullivan a Ehrhardt (2007). S tím, jak se v současnosti mění akceptovatelné sexuální scénáře, tak někteří muži z jejich výzkumu nedokázali odlišit, jestli se v heterosexuálním styku nedopustili znásilnění. To bylo dáno tím, že nevěděli, jak přesně interpretovat sexuální situace, kdy žena v určitém momentu erotického aktu (třeba po vzájemné masturbaci) odmítne koitus, ale muž o něj ještě nějakou dobu usiluje. Ona nejasnost je dána tím, že dříve přijatelný predátorský scénář začal být popisován jako scénář znásilňující (viz například heslo „No means no“) a zmínění muži se ocitají v situacích, kdy nevědí, v jakém scénáři se právě pohybují (a to doslova), a nejsou si jisti, jestli jejich chování, není-li iniciováno ženou a není-li pod její kontrolou, nemůže být považováno za znásilnění (Francoeur 1994: 174). Illouz mluví v tomto kontextu o vlivu politicky korektního jazyka na erotické a sexuální vztahy, jenž z nich „vylučuje emocionální fantazie a rozkoš, na nichž jsou postaveny tradiční genderové vztahy“ (Illouz 2012: 192). Genderová asymetrie je takto nahrazována symetrií, sexualita je postavena na vzájemné domluvě, transparentnosti a větší jistotě, co bude následovat po čem, tedy na menší nepředvídatelnosti (tamtéž: 174–7).

Tato snaha o snižování nepředvídatelného ovšem nemusí vést k vytvoření jasnějších sexuálních scénářů, ale pouze ke snižující se srozumitelnosti či přijatelnosti dřívějších scénářů. To se ovšem netýká jen erotického a sexuálního, jde o širší sociální jev, kdy můžeme mluvit o deinstitucionalizaci scénářů a znejasnění, jak v určitých situacích hrát správně sociální role – viz již zmíněné otcovství. Tato deinstitucionalizace je dána znejasňováním původně jasných (genderových) rolí a demokratizací vztahů. V demokratizaci sexuality nejde jen o demokratické rozšiřování sexuálních scénářů mezi různé sociální, věkové a další vrstvy, ale i o demokratizaci v rámci těchto scénářů. Jak píše Simon (2005a), sex je vyjednávání. Bertone a Ferrero Camoletto (2009) zdůrazňují, že zvláště ve společnostech s vyšší mírou komplexity je sexualita charakterizována „reflexivními a interpretativními procesy“. Změna od paradigmatické k postparadigmatické společnosti by se tak dala vyjádřit tezemi, které popisuje Marková, když v souvislosti se sexualitou mluví o posunu od „morálky činů“, která je charakteristická zákazem určitých forem sexuality, k „vyjednáváné morálce“, která je „morálkou konsenzu“. Správné a nesprávné už neurčují vnější autority, ale interagující aktéři (Marková 2007: 48–49). Takto dochází k demokratizaci sexuality, ovšem tato demokratizace může být v některých případech pouze zdánlivá a nemusí vést k rozšiřování možností, jak jednat.

Demokratizace v sexuálních scénářích a úskalí s ní spojená

Navenek demokratický vztah může zakrývat hlubší nerovnovážné rozdělení moci, kdy jsou sice jednotlivé sexuální praktiky vyjednávány a aktéři je na první pohled přijímají dobrovolně, ale v realitě každodenních interakcí nemají aktéři stejně silné slovo; jeden spíše rozhoduje, druhý se spíše podřizuje. Například jeden smí navrhopvat možné sexuální scénáře v daleko větší míře než ten druhý, či slovo jednoho z partnerů je považováno za silnější, třeba

proto, že se odvolává na etablovanější sexuální scénáře. Takto i zastánce tradičních scénářů (velmi často heterosexuální muž) může být tím slabším v prostředí, kde jsou tyto scénáře odmítány. Ani samotná asertivita ve vztahu nemusí znamenat, že asertivní partner dosáhne svého, pokud mu k prosazení vlastního zájmu chybí „dovednosti a strukturální zdroje“, což se podle McCormick (2010) týká především žen. Úskalí, která popisují na mikrosociální rovině, jsou srovnatelná s těmi, které vidí Fraser, když kritizuje habermasovský model veřejné sféry. I zde jde pouze o zdánlivou komunikační rovnost. Určité vrstvy populace nemají náležité diskurzivní prostředky, aby se mohly stát plnohodnotnými aktéry, a tak, ač jsou formálně do diskuse ve veřejném prostoru přijaty, na neformální rovině jsou v ní marginalizovány. Nedostává se jim totiž pro tento typ debaty vhodného jazyka a neumí použít „náležitých diskurzivních protokolů“ (Fraser 1990) – nemají tedy ony „dovednosti a strukturální zdroje“. Demokratizace vztahů tak je pouze zdánlivá, pokud nejsou všechny hlasy ve vyjednávání brány srovnatelně vážně. Přitom ten diskurzivně slabší přichází o prostředky obrany, ale na výsledky si nemůže stěžovat, když se na daných praktikách obě strany „dohodly“.

Obecně se například hůře vyjednávají nepenetrativní praktiky, což může vést k tomu, že demokratizace na interpersonální rovině nevede k pluralizaci praktik, ale k jejich omezení na penetraci, neboť ta „je coby nejkonvenčnější heterosexuální scénář tím nejsnazším a nejbezpečnějším“ (Gavey, McPhillips a Braun 1999: 54). Demokratizace nemusí vést ani k tomu, že sex bude bezpečnější z hlediska prevence sexuálně přenášitelných chorob. Pokud není v daném sociálním prostředí bezpečný sex integrován do sexuálních scénářů, aktér může trvat na užívání kondomu, přesto nemusí být vyslyšen (Gagnon 2005a). A na druhou stranu to, že existuje kulturní scénář bezpečného sexu, neznamená, že se jím budou aktéři řídit ve svých interpersonálních scénářích (Mutchler 2000). Kulturní scénáře se automaticky nepromítají do interpersonálních a naopak. A ze zmnožení kulturních scénářů vyplývá, že každý aktér může jít do sexuální interakce s úplně jinými představami a očekáváními na intrapsychické rovině. Pokud alespoň jeden z aktérů scénář bezpečného sexu odmítá, neboť mu na rovině intrapsychických fantazií není vlastní, může nakonec vyjednat (přičemž ono „vyjednávání“ může mít ve skutečnosti charakter nátlaku či ignorance partnerových přání) s partnerem to, že sexuální styk se obejde bez ochranných pomůcek.

Z toho plyne další problém spojený s demokratizací sexuality. Demokratizace společnosti a sociálních vztahů bývá ztotožňována s nárůstem možnosti volby a je celkově vnímána pozitivně. To se odráží například v Giddensových (2002) tezích o „ryzím vztahu“, kdy je partnerství postaveno na demokratických principech otevřené komunikace. Povinnosti a práva členů heterosexuálního páru pak nejsou dány tradičními genderovými zvyklostmi a očekáváními, ale vzájemným vyjednáváním dvou rovnocenných partnerů. V ryzím vztahu sexualita vychází ze vzájemnosti citu a je v ní podstatný komunikativní rozměr – jde tedy o intimní scénář. Giddensův optimistický pohled ovšem brzdí Jamieson (2002), když upozorňuje, že demokratický vztah a oproštění se od genderových stereotypů může vést k nárůstu konfliktů. V tradičním genderovém uspořádání jsou role partnerů ve vztahu dány v mnohém dopředu, genderová dělba práce existuje i v rámci sexuality (například v tom, že muž je aktivním aktérem, žena pasivním). Díky této danosti je snížena pravděpodobnost konfliktů ohledně toho, co je či úkol, jakou má kdo hrát roli apod. Pokud je vztah demokratický, pravděpodobnost konfliktu narůstá. Přitom jedna ze základních premis kulturních scénářů západní společnosti říká,

že sexuální aktivita má být „spontánní a romantická“ (Wiederman 2005). Jakýkoli konflikt je přímo antipodem romantiky a ke konfliktu v demokratických vztazích nutně dochází, protože v nich existuje nejen pluralita intrapsychických scénářů, ale také právo prosazovat je v rámci scénářů interpersonálních. Podíváme-li se na tradiční scénáře, které předpokládají mužovu aktivitu a ženinu pasivitu, pak i mužova pasivita může mít destruktivní vliv na vztah, protože žena může cítit napětí z toho, že má iniciovat sexuální styk (Wiederman 2005; Sedláček 2009), což nemusí být v souladu s jejími intrapsychickými scénáři.

Jak upozorňuje Illouz, narůstá počet mužů a žen, kteří nevědí, jak adekvátně jednat. Na jednu stranu jim jejich genderová socializace (intrapsychická rovina) vycházející často z tradičních, genderově asymetrických kulturních scénářů napovídá určitý typ jednání, ale na rovině praktických realizací (interpersonální rovina) tíhnou k alespoň částečnému odmítání tradičních rolí, k čemuž je často vyzývají i nové kulturní scénáře. Mluvíme-li o heterosexuálních vztazích, pak jejich „rovnost produkuje sociální obavy, neboť způsobuje nejistotu ohledně pravidel interakce“ (Illouz 2012: 194). A tak mohou být aktéři nejistí, kde leží hranice mezi galantností a paternalismem, kdy je muž sensitivní k ženiným potřebám a kdy je jen pasivní, kdy se ženě dvíří a kdy ji obtěžuje atd. Ve výsledku někteří muži prohlašují, že se heterosexuálních interakcí vlastně obávají, neboť nevědí, jak budou ženy reagovat na jejich návrhy, a ženy se svěřují, jak se v nich sváří (socializací daná) potřeba po galantním a aktivním muži s přesvědčením, že emancipovaná žena někoho takového k životu nepotřebuje (tamtéž: 193–4). Vedle partnerských konfliktů se tak objevují i konflikty vnitřní, kdy se dostávají do rozporů různé intrapsychické scénáře v rámci osobnosti jednoho aktéra.

I na tom je vidět, že vytvářet ucelený obrázek sexuálních scénářů a jejich vlivu na lidskou sexualitu je nemožné, neboť tyto vlivy a podoby jsou mnohdy protichůdné, vedoucí jinými směry, než by sami aktéři předpokládali. Navíc rozhodně nelze výše popisovaným procesům dávat hodnotící znaménka. Jak ukazují výzkumy, lidé jsou v demokratických vztazích spokojenější (Kalmijn 1999), i když ty se rozpadají častěji než vztahy tradiční. Ač může jít na první pohled o paradox, paradoxní to není, neboť lidé stále častěji opouštějí vztahy dříve, než se v nich stanou skutečně nešťastnými. I tento zdánlivý paradox je jedním ze znaků komplexnosti a ambivalence současné euroamerické společnosti.

Závěr: Komplexní společnost

Snahou této stati bylo uvést myšlenky dvou pozapomenutých autorů v širším kontextu sociálněvědního bádání o sexualitě a partnerských vztazích, kdy narůstá komplexnost a ambivalence ve společnosti, která je paradoxně někdy spojena se snahou různé ambivalence omezit. Třeba v případě důrazu na jednání, které není postaveno na předem daných principech, ale na vyjednávání, což může vést k tomu, že jedinci nevědí, kdy mohou jednat podle tradičně daných pravidel a vzorců chování a kdy je musí znovu vyjednávat a konstruovat. Příkladem budiž nejistota kolem toho, jak postupovat v rámci sexuálního jednání, aby nebylo považováno za vynucované a omezující druhého partnera a zároveň si uchovávalo prvky spontaneity a romantiky. Tato ambivalence se nevztahuje pouze na sexualitu, ale objevuje se v širším kontextu proměn genderových vztahů. Takto jsou proměny na poli sexuality dány proměnami nejen ve sféře soukromé, ale i veřejné, v politice atd.

Pro postparadigmatickou společnost platí, že na první pohled tentýž jev může mít v rámci interpersonálních scénářů různé a navzájem velmi odlišné důsledky. Postparadigmatickou společnost bychom mohli spojit se sexuální revolucí, která byla jedním ze spouštěčů tohoto typu společnosti. Ovšem sama sexuální revoluce, jak upozorňuje Herzog (2011), nepřinesla jen osvobození sexuality, ale v určitém pohledu ji znovu svázala. A ani samotná sexualita nemusí být vždy tak osvobozující a naplňující praktikou, jak tvrdili propagátoři sexuální revoluce. Podívejme se například na stále dostupnější pornografii. Pro jedny může mít pornografie uvolňující či edukativní rozměr, jiní aktéři ji mohou vnímat negativně, nejen z morálních důvodů, ale protože jsou pod jejím vlivem nuceni účastnit se praktik, které jsou pro ně nepřijemné nebo z jiného důvodu neakceptovatelné. A další si pod jejím vlivem mohou internalizovat takové intrapsychické scénáře, které nejsou schopni na interpersonální rovině realizovat, neboť se jim pro ně nedostává partnerů ochotných realizovat scénáře, které pornografie nabízí.

A tak by snad bylo lepší volit termín *komplexní společnost* než společnost postparadigmatická. Nejde totiž o to, že by přestávala platit paradigma jako taková, ale o to, že ta jsou stále složitější a složitěji se množí, přičemž podobné scénáře mohou být konkrétními aktéry velmi odlišně přijímány a mohou na ně mít velmi různorodý vliv. V postparadigmatické společnosti aktéři sdílejí stále méně významů. Kulturní scénáře ztrácí na své donucovací síle a jsou stále méně předvídatelné, což může vést jak k přesvědčení o vyšší osobní svobodě, tak k pocitům odcizení a anomie (Simon a Gagnon 1984). Simon s Gagnonem (1976) doplňují Mertonovy teze o anomii, když upozorňují, že jedinec může prožívat nejen anomii z nedostatku, ale i z nadbytku. Ta se projevuje tak, že existuje velký počet prostředků a cílů, na které jedinci nejsou připraveni a nejsou si schopni z nich vybrat ty, které by podle jejich názoru správně a dostatečně naplňovaly jejich nároky. Z toho nakonec může pramenit i stav rezignace, ne nepodobný mertonovskému úniku. V situaci množování sexuálních scénářů se člověk může dostat do situace, kdy stále není se svou volbou spokojen a hledá další a další možnosti jak naplnit touhu, až nakonec rezignuje.

A ani to, že je sexualita stále více spojována s komunikací, která má sexuální prožitek aktérů prohlubovat, neznamená, že tomu tak ve skutečnosti bude. Tato komunikace může na jedince klást takové nároky, že mu nakonec bude překážkou ke spokojenému sexuálnímu životu. Tím nemá být řečeno, že se kvalita sexuálního života jedinců oproti minulosti zhoršuje, ale rozhodně jsou sexuální „kariéry“ či „životní cykly“ mnohem nejasnější a komplexnější, než tomu bylo dříve. Nárůst možnosti volby pak někteří dokáží využít k osobní emancipaci a zvýšení kvality svého života, jiným se to daří méně; buď proto, že nedokáží změny využít ve svůj prospěch, nebo jim staré scénáře vyhovují mnohem více, a mnozí se pohybují na škále mezi oběma póly. A zapomenout nelze ani na ty, jejichž sexuální život není změnami zmíněnými ve statí příliš dotčen, neboť žijí v sociálním milieu, kde nepřestávají dominovat tradiční scénáře. Obecně lze říci, že v postparadigmatické (či komplexní) společnosti ubývá určitých sociálních bariér (daných například sexuální orientací či věkem), což neznamená, že nemohou vznikat nové (dané například tím, jak sexualitu proměňuje pornografie a její důraz na určitou formu sexuální performance a vzhledu).

Literatura

- BABER, Kristine M. a Collen I. MURRAY. A Postmodern Feminist Approach to Teaching Human Sexuality. *Family Relations*, 2001, roč. 50, č. 1, s. 23–33. ISSN 0197-6664.
- BERTONE, Chiara a Raffaella FERRERO CAMOLETTO. Beyond Sex Machine? Sexual Practices and Masculinity in Adult Men's Heterosexual accounts. *Journal of Gender Studies*, 2009, roč. 18, č. 4, s. 369–386. ISSN 0958-9236.
- CURRA, John. *The Relativity of Deviance*. Thousand Oaks (CA): Pine Forge Press, 2011. ISBN 978-1-4129-6466-1.
- DWORKIN, Shari L. a Lucia F. O'SULLIVAN. "It's Less Work for Us and It Shows Us She Has Good Taste": Masculinity, Sexual Initiation, and Contemporary Sexual Scripts. In KIMMEL, Michael (ed.). *The Sexual Self. The Construction of Sexual Scripts*. Nashville: Vanderbilt University Press, 2007, s. 141–161. ISBN 978-0-8265-1559-9.
- EPSTEIN, Steven. A Queer Encounter: Sociology and the Study of Sexuality. *Sociological Theory*, 1994, roč. 12, č. 2, s. 188–202. ISSN 0735-2751.
- FAFEJTA, Martin. Deinstitutionalizace otcovství: posílení nebo úpadek otcovské role? In ŠVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila, Jitka KOHOUTOVÁ, Radmila PAVLÍČKOVÁ a Jiří HUTEČKA (eds.). *Konstrukce maskulinní identity v minulosti a současnosti: Koncepty, metody, perspektivy*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 241–258. ISBN 978-80-7422 -218-4.
- FOUCAULT, Michel. Dějiny sexuality I: Vůle k vědě. Praha: Herrmann & synové, 1999. ISBN 80-238-5090-3.
- FRANCOEUR, Robert T. *Taking Sides: Clashing Views on Controversial Issues in Human Sexuality*. 4th ed. Guilford: The Duskin Publishing Group, 1994. ISBN 1-56134-249-1.
- FRASER, Nancy. Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text*, 1990, č. 25/26, s. 56–80. ISSN 0164-2472.
- FRITH, Hannah a Celia KITZINGER. Reformulating Sexual Script Theory: Developing a Discursive Psychology of Sexual Negotiation. *Theory & Psychology*, 2001, roč. 11, č. 2, s. 209–232. ISSN 0959-3543.
- GAGNON John H. a William SIMON. *Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality*. 2nd ed. New Brunswick: Aldine Transaction, 2005. ISBN 0-202-30663-1.
- GAGNON, John H. Afterword: The Struggle Over Sexual Change Since 1970. In GAGNON, John H. a William SIMON. *Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality*. 2nd ed. New Brunswick: Aldine Transaction, 2005a, s. 235–278. ISBN 0-202-30663-1.
- GAGNON, John H. The Writing of Sexual Conduct: Two Recollections. As Today's Memory Serves. In GAGNON John H. a William SIMON. *Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality*. 2nd ed. New Brunswick: Aldine Transaction, 2005b, s. 279–289. ISBN 0-202-30663-1.
- GAGNON, John H. The Never Ending Conversation: Two Interviews. Revisiting the Text. In GAGNON, John H. a William SIMON. *Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality*. 2nd ed. New Brunswick: Aldine Transaction, 2005c, s. 308–323. ISBN 0-202-30663-1.
- GAVEY, Nicola, Kathryn McPHILLIPS a Virginia BRAUN. Interruptus Coitus: Heterosexuals Accounting for Intercourse. *Sexualities*, 1999, roč. 2, č. 1, s. 35–68. ISSN 1363-4607.
- GIDDENS, Anthony. Intimacy as Democracy. In WILLIAMS, Christine L. a Arlene STEIN (eds.). *Sexuality and Gender*. Oxford: Blackwell, 2002, s. 446–455. ISBN 0-631-22272-3.
- GOETTSCHE, Stephen L. Clarifying Basic Concepts: Conceptualizing Sexuality. *The Journal of Sex Research*, 1989, roč. 26, č. 2, s. 249–255. ISSN 0022-4499.
- HERDT, Gilbert. Sexual Development, Social Oppression, and Local Culture. In KIMMEL, Michael (ed.). *The Sexual Self. The Construction of Sexual Scripts*. Nashville: Vanderbilt University Press, 2007, s. 211–238. ISBN 978-0826515599.

- HERZOG, Dagmar. *Sexuality in Europe: A Twentieth-Century History*. Cambridge (UK): Cambridge University Press, 2011. ISBN 978-0-521-691443-7.
- ILLOUZ, Eva. *Why Love Hurts: A Sociological Explanation*. Cambridge (UK): Polity Press, 2012. ISBN 978-0-7456-6152-0.
- JACKSON, Stevi. The Sexual Self in Late Modernity. In KIMMEL, Michael (ed.). *The Sexual Self. The Construction of Sexual Scripts*. Nashville: Vanderbilt University Press, 2007, s. 141–161. ISBN 978-0-8265-1559-9.
- JAMIESON, Lynn. Intimacy Transformed? A Critical Look at the „Pure Relationship“. In WILLIAMS, Christine L. a Arlene STEIN (eds.). *Sexuality and Gender*. Oxford: Blackwell, 2002, s. 456–467. ISBN 0-631-22272-3.
- KALMIJN, Matthijs. Father Involvement in Childrearing and the Perceived Stability of Marriage. *Journal of Marriage and the Family*, 1999, roč. 61, č. 2, s. 409–421. ISSN 0022-2445.
- MARKOVÁ, Dagmar. *Predmanželská sexualita v kontextoch sexuálnej diverzity a variability*. Bratislava: Regent, 2007. ISBN 978-80-88904-5.
- McCORMICK, Naomi B. Sexual Scripts: Social and Therapeutic Implications. *Sexual and Marital Therapy*, 1987, roč. 2, č. 1, s. 3–27. ISSN 0267-4653.
- McCORMICK, Naomi B. Preface to Sexual Scripts: Social and Therapeutic Implications. *Sexual and Relationship Therapy*, 2010, roč. 25, č. 1, s. 91–95. ISSN 1468-1994.
- MOON, Dawne. Culture and the Sociology of Sexuality: It's Only Natural? *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 2008, č. 619, s. 183–205. ISSN 0002-7162.
- MORROW, Ros. Sexuality as Discourse – Beyond Foucault's Constructionism. *Journal of Sociology*, 1995, roč. 31, č. 1, s. 15–31. ISSN 1440-7833.
- MOSHER, Donald R. a Paula MacIAN. College Men and Women Respond to X-rated Videos Intended for Male or Female Audiences: Gender and Sexual Scripts. *The Journal of Sex Research*, 1994, roč. 31, č. 2, s. 99–113. ISSN 0022-4499.
- MUTCHLER, Matt G. Young Gay Men's Stories in the States: Scripts, Sex, and Safety in the Time of AIDS. *Sexualities*, 2000, roč. 3, č. 1, s. 31–54. ISSN 1363-4607.
- RIEGE LANER, Mary a Nicole A. VENTRONE. Dating Scripts Revisited. *Journal of Family Issues*, 2000, roč. 21, č. 4, s. 488–500. ISSN 0192-5130.
- SEDLÁČEK, Lukáš. Asexualita v kontextu genderových stereotypů a očekávání. *Kultura-Média-Komunikace*, 2009, roč. 1, č. II/Speciál, s. 107–120. ISSN 1804-1469.
- SIMON, William a John H. GAGNON. Homosexuality: The Formulation of a Sociological Perspective. *Journal of Health and Social Behavior*, 1967, roč. 8, č. 3, s. 177–185. ISSN 00221465.
- SIMON, William a John H. GAGNON. The Anomie of Affluence: A Post-Mertonian Conception. *American Journal of Sociology*, 1976, roč. 82, č. 2, s. 356–378. ISSN 0002-9602.
- SIMON, William a John H. GAGNON. Sexual Scripts. *Society*, 1984, roč. 22, č. 1, s. 53–60. ISSN 0147-2011.
- SIMON, William a John H. GAGNON. Sexual Scripts: Origins, Influences and Changes. *Qualitative Sociology*, 2003, roč. 26, č. 4, s. 491–497. ISSN 0162-0436.
- SIMON, William. The Writing of Sexual Conduct: Two Recollections. Sexual Conduct in Retrospective Perspective. In GAGNON, John H. a William SIMON. *Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality*. 2nd ed. New Brunswick: Aldine Transaction, 2005a, s. 290–295. ISBN 0-202-30663-1.
- SIMON, William. The Never Ending Conversation: Two Interviews. Desire is a Fuzzy Matrix. In GAGNON, John H. a William SIMON. *Sexual Conduct: The Social Sources of Human Sexuality*. 2nd ed. New Brunswick: Aldine Transaction, 2005b, s. 297–308. ISBN 0-202-30663-1.
- SONTAGOVÁ, Susan. *Nemoc jako metafora, AIDS a jeho metafora*. Praha: Mladá fronta, 1997. ISBN: 80-204-0587-9.

STOPES, Marie C. *Manželská láska*. Královské Vinohrady: Ludvík Bradáč, 1923.

WIEDERMAN, Michael W. The Gendered Nature of Sexual Scripts. *The Family Journal*, 2005, roč. 13, č. 4, s. 496–502. ISSN 1066-4807.

WYATT SEAL, David, Lucia F. O'SULLIVAN a Anke A. EHRHARDT. Miscommunication and Misinterpretations: Men's Scripts about Sexual Communication and Unwanted Sex in Interactions with Women. In KIMMEL, Michael (ed.). *The Sexual Self. The Construction of Sexual Scripts*. Nashville: Vanderbilt University Press, 2007, s. 141–161. ISBN 978-0-8265-1559-9.

Autor

Martin Fafejta působí jako odborný asistent na Katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie Univerzity Palackého v Olomouci. Odborně se zabývá problematikou genderu, sexuality a menšin a sociologií politiky. Je autorem publikace Úvod do sociologie pohlaví a sexuality.

Kontakt: martin.fafejta@upol.cz